

9. Малицкий П. Руководство по истории русской церкви. Период патриаршего и синодального управления / П.Малицкий. – СПб. : Изд-е И.Л. Тузова, 1902. – 204 с.

10. Папков А.А. Церковно-общественные вопросы в эпоху царя-освободителя (1855–1870) / А.А. Папков. – СПб., 1902. – 308 с.

11. Розанов В.В. Русская церковь и другие статьи / Собрание сочинений. В темных религиозных лучах / В.В. Розанов. – М. : Республика, 1994. – 476 с.

12. Рункевич С. История Христианской церкви в XIX веке / С.Рункевич. – Петроград, 1901. – Т.2: Православный Восток.

13. Церковные вопросы в России. – Браила: первая типо-литография П.М. Пестемалжи-оглу, 1896. – 252 с.

References

1. Barsov T.V. Sviatyeishiy Synod v eho proshlom / T.V. Barsov. – SPb., 1896. – 446 s.

2. Vernadskiy V. Ukrainske pytannia i rosiiska hromadskist / V.Vernadskiy // Vitchyzna. – K., 1988. – № 6. – S. 172–177.

3. Verkhovskii P.V. Ocherki po istorii Russkoi tserkvi v XVIII i XIX st. / P.V. Verkhovskii. – Varshava, 1912. – 148 s.

4. Holubinskii Ye. O reforme v bytie russkoi tserkvi / Ye.Holubinskii // Pravoslavie: pro et contra. – SPb., 2001. – S. 199–205.

5. Horchakov M.I. Tserkovnoe pravo. Kratkyi kurs lektsyi / M.I. Horchakov. – SPb., 1909. – 338 s.

6. Dobroklonskii A. Rukovodstvo po istorii Russkoi tserkvi (Sinodalnyi period) / A.Dobroklonskii. – Moskva, 1893. – 441 s.

7. Znamenskii P.V. Istoriia Russkoi Tserkvi: uchebnoe rukovodstvo / P.V. Znamenskii // Materialy po istorii tserkvi. – M., 1996. – Kn.10. – 474 s.

8. Znamenskii P.V. Prikhodskoe dukhovenstvo v Rossii so vremeni reformy Petra / P.V. Znamenskii. – Kazan, 1873. – 854 s.

9. Malitskii P. Rukovodstvo po istorii russkoi tserkvi. Period patriarsheho i sinodalnoho upravleniia / P.Malitskii. – SPb.: Izd-e I.L. Tuzova, 1902. – 204 s.

10. Papkov A.A. Tserkovno-obshchestvennye voprosy v epokhu tsaria-osvoboditelia (1855–1870) / A.A. Papkov. – SPb., 1902. – 308 s.

11. Rozanov V.V. Russkaia Tserkov i druhie stati / Sbranie sochinenii. V tiemnykh relihoznykh luchakh / V.V. Rozanov. – M. : Respublika, 1994. – 476 s.

12. Runkevich S. Istoriia Khristianskoi tserkvi v XIX veke / S.Runkevich. – Petrohrad, 1901. – Т. 2: Pravoslavnyi Vostok.

13. Tserkovnye voprosy v Rossii. – Braila: pervaia tipo-litografiia P.M. Pestemalzhi-ohlu, 1896. – 252 s.

Horpynchenko I. V., Candidate of History, senior lecturer of World History department of Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), inna_gorpychenko@ukr.net

The territorial-administrative structure and the highest administration of the Orthodox Church in Ukraine of the second half of the XIX century: pre-revolutionary historiography

The author scrutinizes the scientific works of the pre-revolutionary scientists on the problem of the territorial-administrative structure and the highest administration of the Russian Orthodox Church in Ukraine. Characterizing the above-mentioned problems, the researchers stick to two alternative concepts – either that of the great Church or the ukrainocentric one. The first one justified the natural character of the monopoly of the Russian Orthodox Church in the confessional space of Ukraine in the second half of the XIX century. The other concept insisted on the unnatural character of the fact of the absorption of the Ukrainian church by the Russian one and defended the perspective of the institutional reinstatement of the Ukrainian Orthodoxy. As the result of the analysis, the author comes to a conclusion that all the constituents of the administrative state and administration of the Russian Orthodox Church in the second half of the XIX century became the subject of the scientific research yet in the pre-soviet stage. Among the key problems that were studied by the researchers of that time are the following: the development of the legislative base of the organization of the Orthodox Church, the particularities of the implementation of the administrative functions of the Holy Synod, of the prosecutor of the Synod.

Keywords: historiography, Russian Orthodox Church, Caesaropapism, Holy Synod, prosecutor of the Synod, eparchy, second half of the XIX century.

Горпинченко І. В., кандидат історических наук, старший преподаватель кафедры всемирной истории, Киевский университет им. Бориса Гринченко (Украина, Киев), inna_gorpychenko@ukr.net

Територіально-адміністративна структура і вище церковне управління православної церкви в Україні другої половини XIX століття: дореволюційна історіографія

Проанализированы научные труды дореволюционных ученых, посвященные территориально-административной структуре и высшему церковному

управлению Российской православной церковью в Украине. Характеризуя указанные проблемы, исследователи придерживались альтернативных концепций – великоцерковной или украиноцентричной. Первая обосновывала закономерность монополии РПЦ на конфессиональном пространстве Украины второй половины XIX века. Вторая утверждала неестественность поглощения украинской церкви российской и отстаивала перспективы институционального возрождения украинского православия. В процессе анализа научных работ установлено, что дореволюционный этап ознаменовался началом научных разработок всех составляющих административного устройства и управления Российской православной церковью второй половины XIX века. Среди ключевых проблем, рассмотренных исследователями того времени: развитие нормативно-правовой базы организации православной церкви, особенности реализации управленческих функций Св. Синодом, обер-прокурором Синода.

Ключевые слова: историография, Российская православная церковь, цезаропапизм, Святейший Синод, обер-прокурор Синода, епархии, благочиния, приходы, вторая половина XIX века.

* * *

УДК 930.2(447)“1941–1944”

Ковальська Л. А.

доцент кафедри історії слов'ян, докторант кафедри історії України, Донецький національний університет (Україна, Донецьк), dreamlife.lesya@gmail.com

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКО-ПІДПІЛЬНОГО РУХУ РОКІВ ВІЙНИ АРХІВУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Представлена колекція історичних архівних джерел з історії функціонування радянського Руху Опору Харківської області в роки Великої Вітчизняної війни. Метою є простежити проблематику документальної колекції за походженням та метою їх створення, розглянути історичну інформативність джерел, які висвітлюють діяльність партизан та підпільників в роки війни на території області.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, партизанський та підпільний рух, Харківська область, архівне джерело, історичне джерело.

Історичні джерела для дослідження окремих проблем історії Великої Вітчизняної війни доволі різноманітні й мають багато складних і суперечливих моментів. Отримання історичної інформації вимагає особливих методологічних підходів у дослідженні наявних джерел й отриманні історичної інформації та реконструкції подій минулого. В історії Великої Вітчизняної війни виокремлюється партизансько-підпільна боротьба в тилу окупаційних німецьких військ, інформацію про яку зберігають історичні джерела. На державному рівні проблему партизансько-підпільної діяльності в Україні років війни визначили сучасні документи, та підтверджують важливість історичної пам'яті у вихованні суспільства [1–2]. Історичні джерела, що представляють партизансько-підпільний рух в Україні, вивчали історики радянського періоду [3–4], так і сьогодні стають об'єктом роботи істориків [5–7]. Проблема діяльності партизан і підпільників Харківської області поділяється на радянський Рух Опору (джерела до вивчення якого є об'єктом нашого дослідження), стихійний рух (безкорислива допомога місцевого населення) та націоналістичний. Об'єктом нашої уваги виступає джерельний масив з історії радянського партизансько-підпільного руху, що мав місце на території Харківської області.

Поширеним виявом історичної пам'яті є задокументовані джерела, що на папері зберегли свідчення з організації, бойової діяльності й повсякдення партизан та підпільників, їх взаємовідносини з місцевим населенням, інші питання історичного минулого.

Історично–документальні джерела фондів обласних архівів вивчають регіональну історію, а в узагальненому вигляді джерельний масив з історії партизансько–підпільної боротьби Харківщини не представлений. Звідси визначення мети статті як спроба з'ясування, дослідження та формулювання методики виявлення історичної інформативності архівного джерельного масиву та його регіональних особливостей. Відповідно до поставленої мети постають пошукові завдання спрямовані на аналіз джерельної бази з історії повстансько–партизанського руху в Україні, проведення класифікації джерел проблеми, визначення їх наукової цінності та інформаційного потенціалу.

Масив історичних джерел з вивчення діяльності радянського Руху Опору в роки війни можна схематично систематизувати за принципом їх походження на види у межах певних типів. Найбільш представленими є письмові джерела. Тип писемних історичних джерел поділяють на законодавчі матеріали, документи політичних партій та громадських організацій, діловодна документація, окремо документація військових органів, джерела статистики, матеріали особового походження, періодичні видання, публіцистика, агітки, літературні та фольклорні письмові пам'ятки, картографія та науково–технічна документація. Водночас, за зовнішніми ознаками (форма і місце зберігання джерела) письмові документи кожної з цих підгруп можна поділити на опубліковані й неопубліковані.

Питання з історії утворення й діяльності партизанського та підпільного рухів в роки окупації Харківщини висвітлюють джерела представлені в архівному фонді П–2 ДАХО опис 1 і 2 “Харьковский обком Компартии Украины 1943–1948 г.” [8]. Багато матеріалів з досліджуваної теми розпорошено у тематичних рубриках інших фондів архіву. Найбільш повно матеріали Руху Опору області представлені у фонді 2 “Документы подполья партизанского движения и антифашистской борьбы на Харьковщине в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.)” опис 31 складають 129 справ [9]. Масив документів цього фонду поділено на три інформаційні блоки–розділи – “Звіти і матеріали до звітів (затвержені)” нараховує 58 справ, “Звіти, не затвержені бюро обкому Компартії України” справи 59–98, “Додатковий (Списки, звіти, довідки післявоєнних років)” справи 99–125. Архівні матеріали згруповано у розділи за типами зібраних документів та ступенем їх достовірності. Формування фонду характеризує те, що крім вказаних років з'являються матеріали більш пізніх років, фонд продовжує поповнюватися новими матеріалами і справами розсекречених фондів, матеріалами зібраними архівістами, істориками та краєзнавцями, спогадами, свідченнями учасників й очевидців тих подій.

Важливими для вивчення умов утворення і діяльності Руху Опору на Харківщині є документи ЦК ВКП(б) і командування вермахту. Радянські публікації висвітлюють досягнення комуністичного і комсомольського підпілля у боротьбі з окупантами, дослідники за кордоном визначають негативне ставлення окупантів, пов'язане із боротьбою з націоналістами. Особливості організації руху опору

сформулював історик В.І. Кучер [10]. У своїй монографії він поділив Україну на регіони за ефективністю партизанського руху і визначив, що розгортання Руху Опору на Харківщині було неможливим в умовах зосередження тут великої кількості елітних німецьких військових частин. Цей факт підтверджує представленість історичних джерел та результати такої діяльності.

Про початок організації підпільно–партизанської діяльності свідчить постанова ЦК ВКП(б) “Про організацію боротьби в тилу німецьких військ” від 18 липня 1941 року [11]. В документі представлена інформація про те, що партійні організації випустили з–під своєї уваги питання партизанської та диверсійно–розвідувальної діяльності в тилу ворога. Відмічено те, що “ще не рідкісними є випадки, коли керівники партійних і радянських організацій у районах, яким загрожувало загарбання фашистами, покидають свої посади, відходять у глибокий тил, перетворюються фактично на дезертирів й жалюгідних боягузів. При цьому керівники республіканських і обласних парторганізацій у багатьох випадках не вживають заходів для рішучої боротьби з цими ганебними фактами”. Формування радянського партизансько–підпільного протистояння в Харківській області розпочалося в липні–серпні 1941 року. Згідно з директивою 4–й відділ Харківського управління НКВС разом з обкомом ВКП(б) розгорнули досить активну, що підтверджують кількісні показники, діяльність з формування партизанських загонів, диверсійно–розвідувальних груп та підпілля. Співробітники обкому ВКП(б) та управління НКВС провели бесіди з 10 тисячами кандидатів до партизанських загонів і підпілля. Після відсіву ненадійних (не завжди правильного) було утворено 85 партизанських загонів (нараховували 3 062 особи) і 66 диверсійних груп (нараховували 271 особу). На початок окупації було створено обласний обком партії, 37 підпільних райкомів, у тому числі 4 – у Харкові; обком, 26 райкомів комсомолу, з них 3 – у місті. Всі вони пройшли підготовку у спеціальних школах. У зв'язку з бойовою обстановкою, що швидко загострювалася, 15 загонів були передислоковані в інші області України, ближче до фронту. Взаємодіючи з регулярними частинами Червоної Армії, вони не раз відзначалися у боях.

Підпільна боротьба зосереджувалась в основному у місті Харкові. Головним завданням підпільників тут було не дати змоги окупантам налагодити виробництво.

В області діяли партизанські загони (заплановано 72 партизанські загони) – на зв'язок вийшло лише 34. За звітом обкому партії, у лютому 1942 року в області у тилу ворога діяв 21 загін, 24 – на лінії фронту і 19 – опинились у радянському тилу. До кінця жовтня 1941 року та після окупації частини Харківської області створено 94 партизанських загони та 66 диверсійних груп загальною чисельністю 3 581 боєць [12–13]. Дані про кількісний склад створюють своєрідну картину неточностей та недомовок. Вирішити суперечливі факти може точний аналіз діяльності окремих партизанських формувань. На підпільно–партизанську діяльність вплинула ситуація, що склалася восени 1941 року у

прифронтовій зоні, коли територія дев'яти районів області частково не була окупована до літа 1942 року.

Окрім названого фонду присвяченого партизансько-підпільному рухові на Харківщині, серед документального масиву ДАХО цікавими є матеріали інших фондів, що зберігають колекції документів з різної тематики та аспектів життя області окупаційного періоду. Зокрема, фонд П-193 опис 1 "Коллекция документов о формировании партизанских отрядов в Харьковской области (июль 1941 – май 1942 гг.)", архівні справи якого систематизовано за адміністративно-територіальною ознакою і нараховує 101 справу [14]. Спочатку представлено справи про формування партизанських загонів в місті Харкові, далі матеріали про подібні процеси в районах області в алфавітному порядку. В межах району справи структуровані за номерами партизанських загонів, а де їх нема, то за алфавітом прізвища командирів партизанських загонів.

Цікавим в інформаційному плані до висвітлення питань партизансько-підпільного руху області є масив документів фонду П-2 опис 122 "Документальные материалы об участниках партизанского движения, антифашистского подполья и других форм борьбы против немецко-фашистских оккупантов в период Великой отечественной войны 1941–1945 гг. по Харьковской области..." [15]. Ці матеріали винесені в окремий фонд як додатково виявлені в післявоєнні роки. Тут представлені списки учасників партизанського руху, партійного комсомольського підпілля та інших форм боротьби проти німецько-фашистської окупації в містах і районах області, відомості про громадян, що брали активну участь в партизанському русі, додаткові списки учасників антифашистського підпілля і партизанського руху по Харківській області, матеріали про затвердження поіменно учасників антифашистської боротьби в період війни для встановлення відповідного статусу цих учасників підпільно-партизанської боротьби.

В окремий фонд зібрано матеріали післяокупаційного періоду, що характеризують наслідки війни та окупації для області, містять згадки про організацію та діяльність антиокупаційних формувань на території області. Фонд П 2 опис 14 "Харьковский областной комитет КП(б)У. Харьковская областная комиссия содействия Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ущерба" зберігає матеріали роботи комісії, яка працювала в Харківській області з вересня 1943 року по січень 1947 року, і нараховує 134 справи [16]. Матеріали цього фонду представлені звітною документацією і обстеженням об'єктів області, визначення ступеню руйнації промислових та житлових будівель, збитків завданих народногосподарському комплексові, виснаження людських та матеріальних ресурсів області за роки війни [17, арк. 4–5; 18, арк. 37]. Акцент у таких матеріалах робився на руйнівну діяльність окупаційної влади, не враховувалися наслідки проведення евакуації майна і людей, відступ радянської армії з української території, наслідки

перебування довгий час лінії фронту на території області.

Матеріали названих вище фондів не є спеціалізованими зібраннями документів з історії партизансько-підпільного руху, що зумовлює їх додатковий характер. Такі історичні джерела в рамках визначеної теми допомагають відтворити реальну історичну картину з точки зору місцевого населення, особливості діяльності окупаційних владних структур, через призму таких особливих документів як географічні карти, посвідки, довідки, біографії, характеристики, повідомлення у пресі, листівок, спогадів очевидців, наказів, розпоряджень, оголошень окупаційної влади. Зворушливу та суб'єктивну інформацію несуть в собі спогади як історичне джерело. Інформація з такого джерела дає можливість проникнути в події минулого і проілюструвати офіційну документацію. Так, наприклад, письмова робота учениці середньої школи Олексіївського району Харківської області О.Мироненко "Что я пережила во время немецкой оккупации" (населений пункт не вказано) березень-квітень 1944 року [19, арк. 51–52]. Подібні матеріали сформовано в окрему збірку спогадів очевидців дітей різних районів Харківської області за роки окупації [20].

Архівні документи представлені у фондах дають можливість доповнити об'єктивну картину подій на території області, висвітлити процеси формування підрозділів народного ополчення. Зокрема винищувальних батальйонів, мобілізація населення на будівництво оборонних споруджень, проведення політичної агітації серед населення окупованих районів. Наслідком інформування населення часто ставали стихійні заходи з організації допомоги фронту та військовим. А пізніше це вже стало звичною справою під керівництвом місцевих органів влади. Наприклад, "Постанова бюро Харківського обкому КП(б)У "Про організацію збору серед населення теплих речей та білизни для Червоної Армії" (з протоколу засідання бюро Харківського обкому КП(б)У від 6 вересня 1941 року № 194, п.1) [21, арк. 47]. Такі документи відображають факти протистояння населення області "новому порядку" та підтверджують діяльність партизанських загонів, підпільних і комсомольських організацій, груп і окремих представників Руху Опору.

На території Харківської області та міста Харкова, як уже зазначалося, найбільш поширеним явищем спротиву були стихійний опір окупаційній владі, підпільна диверсійна та інформаційна діяльність, практика молодіжних комсомольських формувань, організація місцевого населення на відсіч ворогу на всіх рівнях. Про створення молодіжних організацій різного напрямку роботи свідчить документ "Постанова бюро Харківського обкому КП(б)У про створення комсомольських загонів винищувачів танків (витяг із протоколу засідання бюро Харківського обкому КП(б)У від 4 серпня 1941 року № 184) [22, арк. 39]. Документально засвідчена в архівних матеріалах діяльність народного ополчення міста Харкова, результати якого заслуховували на засіданні бюро Харківського міського комітету КП(б)У. Документ підготовлено завідувачем військовим відділом Харківського міського комітету КП(б)У Ф.К. Сировим у

формі довідки “Про роботу корпусу народного ополчення по м. Харкову” (додаток до п.5 протоколу засідання бюро Харківського міського комітету КП(б)У від 29 серпня 1941 року № 131) [23, арк. 59].

Документальний масив джерел ДАХО можна систематизувати за походженням, формою, авторством та інформативністю. Так, найбільш представленою за походженням є група документів діяльності комуністичної партії, місцевих органів влади та НКВД, для вирішення важливих поточних справ у регіоні. До них відносяться також доповідні записки, довідкові дані, інформація, переписка з ЦК, підсумкові відомості, доповіді керівництва або комісії, витяги з протоколів засідань комітетів, бюро міськкомів і райкомів партії та ВЛКСМ, постанови, звіти. Прикладами документів цієї групи є документи фонду П–2: доповідні записки обкому партії й органів НКВД про утворення партизанських загонів та підпільних груп до ЦК КП(б)У з інформативними додатками (списки з даними про учасників партизансько–підпільного руху) [24]. Також, інформативними є доповідні записки та звіти про діяльність та ефективність підпільного руху на території області.

Важливу інформацію надають матеріали діловодної документації партизанських загонів та підпільних груп. Цей тип документів представлений у фондах ДАХО та відображає діяльність партизанських загонів, підпільних молодіжних організацій, партизанських й підпільних груп і окремих представників Руху Опору [25]. Документи свідчать про злочини нацистів в районах області, містять спогади населення, працівників партійних і комсомольських органів про підпільно–партизанський рух.

Цікаву інформацію представляють справи партизан і підпільників Харківщини, які не були затверджені обкомом, але проводили значну підпільно–підривну роботу проти окупаційної влади в області. Так, у справі 59–98 фонду 2 опис 31 зібрано матеріали діяльності місцевих підпільних партизанських груп області в період окупації. Зокрема, йдеться про саботаж населення, персональні дії окремих людей не затверджених обкомом для особливих завдань, про одноосібні патріотичні виступи та дії не санкціоновані обкомом партії. Документи різноманітного характеру, як звіти про діяльність груп, персональні звіти командирів, різноманітна переписка, короткі відомості, копії розпоряджень і схем, копії характеристик партизан, копії довідок для надання пенсії сім'ям партизан, листи сімей партизан, відомості про надання матеріальної допомоги сім'ям партизан [26].

В окрему групу за ступенем інформації можна винести списки партизан та підпільників, підготовлені органами влади різного рівня. Їх можна поділити на підгрупи: списки партизан і підпільників затверджених обкомом партії й органами НКВД та списки учасників підпільного руху представлені для нагород державними відзнаками й медалями “Партизану Вітчизняної війни” (Ф. 2, оп. 31, спр. 51, 53). Матеріали вторинного представлення до нагород партизан Харківської області та списки нагородження посмертно зберігає справа 52 цього фонду.

Додаткову репрезентативну інформацію до письмових історичних джерел представляють

фотографії та різноманітні ілюстрації, які дають змогу відтворити реальну картину діяльності та життя партизан та підпілля, дають підтвердження їх активної роботи в окупаційний період (Ф. 2, оп. 31, спр. 15). Така колекція ілюстративного матеріалу зібрана в одну справу для написання звіту про діяльність партизан та підпільників в Харківській області.

Діючи у надзвичайно складних умовах окупаційного режиму, радянські підпільники і партизани протидіяли військовим та економічним заходам гітлерівців, завдавали їм відчутних втрат, чим об'єктивно сприяли перемогам на фронтах армії. Важко переоцінити вплив партизанів та підпільників на морально–політичний стан населення окупованих земель. Пропагандистські акції в тилу ворога зміцнювали віру людей у перемогу, дозволяли пережити особисте горе в зв'язку з утратою близьких та рідних, підтримували патріотичні почуття і сприяли залученню до антинімецької боротьби великої кількості людей. Усі ці аспекти життя суспільства в період окупації яскраво представлені в письмових архівних джерелах. В документах засвідчена діяльність як партійних партизансько–підпільних організацій, так і добровільних груп та об'єднань, що формувалися в процесі військових дій та окупації території України.

Підводячи підсумок аналізу інформативності наявних історичних джерел та систематизації документів фондів архіву Харківської області з проблем формування та діяльності партизанських загонів та підпільних груп у роки окупації області, необхідно відзначити різноманітність видів документації та їх повну історичну репрезентативність. Джерела представлені у фондах можна класифікувати за типами зібраних документів діяльності партизансько–підпільних формувань, підпільних обкомів, райкомів, міськкомів партії. Характерною рисою матеріалів архівних фондів є наявність широкої документальної бази, що репрезентує активну участь місцевого населення в антиокупаційній боротьбі, розгортання партизансько–підпільного руху області. Документи дають можливість ґрунтовної історичної реконструкції як бойової й підривної діяльності окремих загонів, так і формування цілісної картини регіонального руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни.

Документальна складова джерельної бази має найбільше наукове значення для дослідження повстансько–партизанського руху в Україні. Документи командування та матеріали окремих повстанських формувань, що збереглися в архівах, містять найбільше відомостей про перебіг повстансько–підпільного рухів. Незважаючи на радянську ідеологізацію створення джерельної бази, наявний документальний матеріал, доповнений спогадами сучасників, дає змогу реконструювати події минулого. Історичні джерела дають змогу сформулювати головні фактори, що визначали характер руху Опору Харківської області, якими стали патріотизм і воля народу та сукупність реальних умов для цього: природно–кліматичних, матеріальних, організаційних.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України “Про День партизанської слави” від 30 жовтня 2001 р. № 1020 // Офіційний веб–сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/Laws/show/1020/2001>.
2. Закон України “Про увічнення Перемоги у Великій

Вітчизняній війні 1941–1945 років” від 20 квітня 2000 р. № 1684 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1684-14>.

3. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941–1944: В 2-х кн. Кн.2: Партизанская война / Ю.В. Бабко, Д.Ф. Григорович, И.Я. Жученко и др. – К. : Наукова думка, 1985. – 431 с.

4. Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов и материалов. В 6-ти т. – Т.3: 1942-й год. – М. : ВШ КГБ СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1986. – 1022 с.

5. Друга світова війна в історичній пам'яті України: За матеріалами Українського інституту національної пам'яті / упорядн. : Л.Герасименко, Р.Пилиявець. – К. – Ніжин : Вид. ПП Лисенко М.М., 2010. – 247 с.

6. Україна партизанська 1941–1945. Партизанські формування та органи керівництва ними / Центральний держ. архів громадських об'єднань України / В.А. Смолій (голов. ред.), В.С. Лоцицький (авт.-упоряд.). – К. : Парламентське видавництво, 2001. – 320 с.

7. Чайковский А. Невідомі війна (Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика). – К. : Україна, 1994. – 225 с.

8. Харьковский обком Компартии Украины 1943–1948 г. – Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. П–2.

9. Документы подполья партизанского движения и антифашистской борьбы на Харьковщине в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.). – ДАХО. – Ф. 2. – Оп. 31. – 129 справ.

10. Кучер В.І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944). – К. : Наукова думка, 1974. – 144 с.

11. Об организации борьбы в тылу немецких войск: Постановление ЦК ВКП(б). 18 июля 1941 года // Известия ЦК КПСС. – 1990 – № 7.

12. Бондарев Е.О., Романов С.Г. Боротьба з німецько-нацистською окупацією України в період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Вісн. Харк. ун-ту. 1996. – № 387: Історія України. – Вип.1. – С. 241.

13. Бутенко В.І., Зіновкін В.Я., Пальчик В.Г., Касьянова О.О. Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни. – Х.: РВП “Оригінал”, 1992.

14. Коллекция документов о формировании партизанских отрядов в Харьковской области (июль 1941 – май 1942 гг.). – ДАХО. – Ф. П–193. – Оп. 1.

15. Документальные материалы об участниках партизанского движения, антифашистского подполья и других форм борьбы против немецко-фашистских оккупантов в период Великой отечественной войны 1941–1945 гг. по Харьковской области... – ДАХО. – Ф. П–2. – Оп. 122.

16. Харьковский областной комитет КП(б)У. Харьковская областная комиссия содействия Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ущерба. – ДАХО. – Ф. П 2. – Оп. 14.

17. Акт комісії з розслідувань злодіянь німецько-фашистських загарбників у с. Старий Салтів Старосалтівського району Харківської області. Після 9 серпня 1943 року. – ДАХО. – Ф. Р–4713. – Оп. 1. – Спр. 22.

18. Відомості про матеріальні збитки, заподіяні німецько-фашистськими окупантами комунальному господарству Харківської області. 4 січня 1944 року. – ДАХО. – Ф. Р–3858. – Оп. 3. – Спр. 11.

19. Письмова робота учениці середньої школи Олексіївського району Харківської області О.Мироненко “Что я пережила во время немецкой оккупации” (населений пункт не вказано) березень–квітень 1944 року. – ДАХО. – Ф. Р–3746. – Оп. 1. – Спр. 101.

20. Війна очима дітей: Зб. архів. документів / Держархів Харківської обл. – Х.: ФОП Тарасенко, 2013. – 220 с.

21. Постанова бюро Харківського обкому КП(б)У “Про організацію збору серед населення теплих речей та білизни для Червоної Армії” (з протоколу засідання бюро Харківського обкому КП(б)У від 6 вересня 1941 року № 194, п.1). – ДАХО. – Ф. П–59. – Оп. 1. – Спр. 75.

22. “Постанова бюро Харківського обкому КП(б)У про створення комсомольських загонів винищувачів танків (витяг із протоколу засідання бюро Харківського обкому КП(б)У від 4 серпня 1941 року № 84). – ДАХО. – Ф. П–59. – Оп. 1. – Спр. 75.

23. “Про роботу корпусу народного ополчення по м. Харкову” 28 серпня 1941 року (додаток до п.5 протоколу засідання бюро Харківського міського комітету КП(б)У від 29 серпня 1941 року № 131). – ДАХО. – Ф. П–69. – Оп. 1. – Спр. 411.

24. Матеріали (списки, справки, докладні записки, заявлення) о создании и действии партизанских отрядов (18.08.1941 – 01.06.1942). – ДАХО. – Ф. П 2. – Оп. 1. – Спр. 1410. – 68 арк.

25. Отчет о работе подпольных партийных организаций в г. Харькове в период Великой Отечественной войны (октябрь 1941 – август 1943 гг.). 10.07 1943–30.05 1946 г/формирования. – ДАХО. – Ф. 2. – Оп. 31. – Спр. 5.

26. Документы подполья партизанского движения и антифашистской борьбы на Харьковщине в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.). – ДАХО. – Ф. 2. – Оп. 31. – Спр. 59–98.

References

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Den partyzans'koi slavy” vid 30 zhovtnja 2001 r. № 1020 // Oficijnyj veb-sajt Verhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1020/2001>.

2. Zakon Ukrainy “Pro uvichnennja Peremogy u Velykij Vitchnjanij vijni 1941–1945 rokiv” vid 20 kvitnja 2000 r. № 1684 // Oficijnyj veb-sajt Verhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1684-14>.

3. Narodnaja vojna v tylu fashistskih okkupantov na Ukraine 1941–1944: V 2-h kn. Kn.2: Partizanskaja vojna / Ju.V. Babko, D.F. Grigorovich, I.Ja. Zhuchenko i dr. – K. : Naukova dumka, 1985. – 431 s.

4. Sovetskie organy gosudarstvennoj bezopasnosti v Velikoj Otechestvennoj vojne. Sbornik dokumentov i materialov. V 6-ti t. – T. 3: 1942-j god. – M. : VSh KGB SSSR im. F.Je. Dzerzhinskogo, 1986. – 1022 s.

5. Druga svitova vijna v istorychnij pam'jati Ukrainy: Za materialamy Ukrain'skogo instytutu nacional'noi pam'jati / Uporjadn.: L.Gerasymenko, R.Pyljavec'. – K. – Nizhyn: Vyd. PP Lysenko M.M., 2010. – 247 s.

6. Ukrai'na partyzans'ka 1941–1945. Partyzans'ki formuvannja ta organy kerivnytva nymy / Central'nyj derzh. arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy / V.A. Smolij (golov. red.), V.S. Lozyc'kyj (avt.-uporjad.). – K. : Parlaments'ke vydavnytvo, 2001. – 320 s.

7. Chajkovs'kyj A. Nevidoma vijna (Partyzans'kyj ruh v Ukraini 1941–1944 rr. movoju dokumentiv, ochyma istoryka). – K. : Ukrain'a, 1994. – 225 s.

8. Har'kovskij obkom Kompartii Ukrainy 1943–1948 g. – Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi oblasti (dali – DAHO). – F. P–2.

9. Dokumenty podpol'ja partizanskogo dvizhenija i antifashistskoj bor'by na Har'kovshhine v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941–1943 gg.). – DAHO. – F. 2. – Op. 31. – 129 sprav.

10. Kucher V.I. Partyzans'ki kraji i zony na Ukraini v roky Velykoi Vitchnjanoi vijny (1941–1944). – K. : Naukova dumka, 1974. – 144 s.

11. Ob organizacii bor'by v tylu nemeckih vojsk: Postanovlenie CK VKP(b). 18 julja 1941 goda // Izvestija CK KPSS. – 1990 – № 7.

12. Bondarjev Je.O., Romanov S.G. Borot'ba z nimecko-nacysts'koju okupacijeu Ukrainy v period Velykoi Vitchnjanoi vijny (1941–1945 rr.) // Visn. Hark. un-tu. 1996. – № 387: Istorija Ukrainy. – Vyp.1. – S. 241.

13. Butenko V.I., Zinovkin V.Ja., Pal'chik V.G., Kas'janova O.O. Harkivshhyna v roky Velykoi Vitchnjanoi vijny. – H.: RVP “Oryginal”, 1992.

14. Kollekcija dokumentov o formirovanii partizanskih otrjadov v Har'kovskoj oblasti (ijul' 1941 – maj 1942 gg.). – DAHO. – F. P–193. – Op. 1.

15. Dokumental'nye materialy ob uchastnikah partizanskogo dvizhenija, antifashistskogo podpol'ja i drugih form bor'by protiv nemecko-fashistskih okkupantov v period Velikoj otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. po Har'kovskoj oblasti... – DAHO. – F. P–2. – Op. 122.

16. Har'kovskij oblastnoj komitet KP(b)U. Har'kovskaja oblastnaja komissija sodejstvija Chrezvyčajnoj Gosudarstvennoj Komissii po ustanovleniju i rassledovaniju zlodejaniy nemecko-fashistskih zahvatnikov i ih soobshhnikov i prichinennogo usherba. – DAHO. – F. P 2. – Op. 14.

17. Akt komisii z rozsliduvan' zlodijan' nimecko-fashysts'kyh zagarbnykiv u s. Staryj Saltiv Starosaltivs'kogo rajonu Harkivs'koi oblasti. Pislja 9 serpnja 1943 roku. – DAHO. – F. R–4713. – Op. 1. – Спр. 22.

18. Vidomosti pro material'ni zbytky, zapodijani nimec'ko-fashysts'kymy okupantamy komunal'nomu gospodarstvu Harkivs'koi' oblasti. 4 sichnja 1944 roku. – DAHO. – F. R–3858. – Op. 3. – Spr. 11.

19. Pys'mova robota uchenyci sered'oi' shkoly Oleksii'vs'kogo rajonu Harkivs'koi' oblasti O.Myronenko "Chto ja perezhila vo vremja nemeckoj okkupacii" (naselenyj punkt ne vkazano) berezen'kviten' 1944 roku. – DAHO. – F. R–3746. – Op. 1. – Spr. 101.

20. Vijnja ochyma ditej: Zb. arhiv. dokumentiv / Derzharhiv Harkivs'koi' obl. – X.: FOP Tarasenko, 2013. – 220 s.

21. Postanova bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U "Pro organizaciju zboru sered naselennja teplyh rechej ta bilyzny dlja Chervonoj' Armii" (z protokolu zasidannja bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U vid 6 veresnja 1941 roku № 194, p.1). – DAHO. – F. P–59. – Op. 1. – Spr. 75.

22. "Postanova bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U pro stvorenja komsomol's'kyh zagoniv vynyshhuvachiv tankiv (vytjag iz protokolu zasidannja bjuro Harkivs'kogo obkomu KP(b)U vid 4 serpnja 1941 roku № 84). – DAHO. – F. P–59. – Op. 1. – Spr. 75.

23. "Pro robotu korpusu narodnogo opolchennja po m. Harkovu" 28 serpnja 1941 roku (dodatok do p.5 protokolu zasidannja bjuro Harkivs'kogo mis'kogo komitetu KP(b)U vid 29 serpnja 1941 roku № 131). – DAHO. – F. P–69. – Op. 1. – Spr. 411.

24. Materialy (spiski, spravki, dokladnye zapiski, zajavlenija) o sozdanii i dejstvii partizanskih otrjadov (18.08.1941 – 01.06.1942). – DAHO. – F. P. 2. – Op. 1. – Spr. 1410. – 68 ark.

25. Otchet o rabote podpol'nyh partijnyh organizacij v g. Har'kove v period Velikoj Otechestvennoj vojny (oktjabr' 1941 – avgust 1943 gg.). 10.07 1943–30.05 1946 g/formirovanija. – DAHO. – F. 2. – Op. 31. – Spr. 5.

26. Dokumenty podpol'ja partizanskogo dvizhenija i antifashistskoj bor'by na Har'kovshine v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (1941–1943 gg.). – DAHO. – F. 2. – Op. 31. – Spr. 59–98.

Kovalskaya L. A., Associate Professor of History of the Slavs, doctoral student in the history of Ukraine, Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), dreamlife.lesya@gmail.com

Historical sources on the history of the partisan–underground movement years of war in the archives of the Kharkiv region

Presents a collection of historical archival sources Kharkiv region the history of the soviet Resistance Movement during the war. Traced the issues of documentary collection on the origin and purpose of their creation. Considered historical informative sources covering the activity of the partisans and underground members during the war on territory of the region.

Keywords: Great Patriotic war, the partisan and underground movement, Kharkiv region, archival source, a historical source.

Ковальская Л. А., доцент кафедры истории славян, докторант кафедры истории Украины, Донецкий национальный университет (Украина, Донецк), dreamlife.lesya@gmail.com

Исторические источники по истории партизанско–подпольного движения в годы войны архива Харьковской области

Представлена коллекция исторических архивных источников из истории функционирования советского Движения Сопротивления Харьковской области в годы войны. Целью является исследование проблематики документальной коллекции по происхождению и целям их создания, рассмотрение исторической информативности источников, которые освещают деятельность партизан и подпольщиков в годы войны на территории области.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, партизанское и подпольное движение, Харьковская область, архивный источник, исторический источник.

* * *

УДК 930.1(470)+94(477)“20/21”

Маслак В. І.

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (Україна, Кременчук), v.i.maslak.63@uandex.ua

Світогляд еліти Гетьманщини початку XVIII ст. з перспективи сучасних польських дослідників

Досліджуються особливості інтерпретацій сучасними польськими дослідниками світоглядних імперативів та історичних уявлень козацької

старшини Гетьманщини. Проаналізовано образ української еліти у новітній польській історіографії. Шляхом співставлення доробку сучасних істориків з попередньою польською історіографічною традицією з'ясовано, що останнім часом цей образ зазнав суттєвих змін під впливом появи ґрунтовної монографії К. Лоссон, присвяченої аналізу козацьких літописів початку XVIII ст. (літопис Самійла Величка та "літопис Григорія Грабянки), Конституції Пилипа Орлика, а також маніфесту й "Виводу прав України". Встановлено, що об'єктом дослідницьких зацікавлень стали уявлення козацької старшини про природу Гетьманщини, походження "козацького народу", територію Гетьманщини, організацію суспільства та влади, проблема українського історичного міфу. Концептуальні побудови польської дослідниці вписано в сучасний історіографічний контекст.

Ключові слова: польська історіографія, Гетьманщина, козацька старшина, літописи, уявлення, світогляд.

Метою статті є дослідження образу еліти Гетьманщини XVIII ст. у сучасній польській історіографії, що важливо для розуміння підходів польських істориків до прочитання ранньомодерної української історії.

До останнього часу в польськими істориками практично не досліджувався світогляд еліти Гетьманщини XVIII ст. Це суттєво збіднювало образ ранньомодерної української державності в польській історіографії, сформований під знаком концепції про остаточне перетворення українського світу на об'єкт. Післямазепинська доба взагалі не викликала спеціального інтересу й представлена лише як складова загальника з історії України В. Серчика [4, с. 146–159]. Тональність визначає констатація курсу Петербурга на ліквідацію автономії Гетьманщини, що вписувалося в загальну модернізацію та уніфікацію імперії, а також неухильне вигасання української державності. Квінтесенцією образу є наступна теза автора: "Автономія Задніпров'я полягала тепер назагал у збереженні певних традиційних звичаїв, які, зрештою, більшою мірою були культивовані нижчими верствами населення, убогими козаками та селянами, ніж старшиною з оточення гетьмана" [4, с. 147]. Такий образ провокує одностороннє й надміру спрощене, зрештою, викривлене уявлення про ступінь вмонтування Гетьманщини в імперські структури.

Лише недавно з'явилася концептуальна праця, яка плідно розглядає світоглядні імперативи козацької еліти в зауважені часи. Монографія К. Лоссон, присвячена літописам початку XVIII ст. та Конституції Пилипа Орлика, а також маніфесту й "Виводу прав України", стала очевидним дисонансом з образом, представленим В. Серчиком. Візія дослідниці формувалася з урахуванням напрацювань української історіографії, зокрема В. Горобця, З. Когути, С. Плохія, В. Степанкова, О. Струкевича, Н. Яковенко. Хоча, з іншого боку, К. Лоссон не відрефлексувала низку дуже цінних для обговорюваної проблеми спостережень українських істориків. Зокрема, попри обґрунтування А. Бовгирею [1, с. 76–96] неможливості написання Григорієм Грабянкою літопису, дослідниця традиційно вважає Грабянку автором літопису, не висловившись з приводу аргументів згаданого українського історика [3, с. 8–9]. Так само невідкоментовано прочитання сучасними дослідниками специфіки Переяславської ради 1654 р., хоча ставлення до останньої С. Величка, П. Орлика та автора "літопису Грабянки" є відправним пунктом для формування уявлень авторки про світогляд і політичні концепції козацької старшини.

Зміст інтерпретацій К. Лоссон створює зовсім іншу проекцію післямазепинської Гетьманщини, ніж щойно